

5205

ISSN 0027-8084
UDK 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

Наш језик

НАШ ЈЕЗИК

XXXVI/1—4

**БЕОГРАД
2005**

НЕНАД ИВАНОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ЗНАЧЕЊА ИЗВЕДЕНИХ АПСТРАКТНИХ ИМЕНИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (на материјалу из Речника САНУ и Речника МС)

У раду се истражују творбени и семантички аспекти изведених апстрактних именица у српском језику. Анализом процеса творбе различитих типова ових именица издвојени су фактори који утичу на формирање њихове семантичке структуре. Дата структура је затим изложена у другом делу рада, где су, на основу лексикографских дефиниција у описним речницима САНУ и МС, изведене апстрактне именице систематизоване према типовима односа између творбених основа и форманата.

Кључне речи: лексичко значење, описни речници српског језика, изведене апстрактне именице, творбена основа, творбени формант.

1.1. Изведене апстрактне именице, које у српском језику настају суфиксалном творбом од именица, придева и глагола, данас чине најбројнији скуп лексичко-семантичке групе апстрактних именица у целини. Велика бројност ових именица последица је творбене супстантивизације (поименичавања) апстрактних појмова који су садржани у различитим морфолошким класама речи.¹ То значи да се именице настале (префиксално-)суфиксалном творбом најчешће поимају као резултат семантичке транспозиције других врста речи (неизведених апстрактних именица, именица конкретног значења, придева, глагола, па и прилога). Производи тог процеса транспозиције јесу, дакле, изведене апстрактне именичке речи са сопственим граматичким, семантичким и синтаксичким обележјима. Семантичка структура ових именица, посматрана на материјалу наших великих описних речника (САНУ и МС) предмет је највећег дела нашег рада.

1.2. Семантички и граматички посматрано, поменуто својство ступања у процес семантичке транспозиције отвара једно важно питање везано за апстрактну лексику, које ћемо на овом месту само дотаћи. Ради се, наиме, о граматичкој природи апстрактних лексема, која, како се чини, тежи томе да буде искључиво именичка. Доказе за ову тврдњу налазимо у самом процесу смисаоног и лексичког обликовања

¹ Да би се потцртала њихова разлика од изведених, неизведених апстрактних именица се, стога, понегде у литератури називају још и „изворним“.

апстрактних појмова, током којег их говорници, у највећој мери, суп-стантивизују — путем суфиксалне (ређе префиксално-суфиксалне) творбе. На овај начин формирају, творбени тип изведених апстрактних именица утире пут даљем ширењу деривационог процеса на нове лексеме (Тјапко 2005: 100 и д.).

1.3. У току творбе изведених апстрактних именица, значење њиховог творбеног форманта комбинује се са значењем творбене основе.² Многа неразјашњена питања око овог споја, која укључују и недостатак јасно дефинисаних семантичких критеријума за проверу конверзије и лексикализације као појава сродних суфиксалној творби (Тафра 2005: 101–102 и 118–119), замагљују детаљно сагледавање односа две наведене компоненте. Ипак, Чернејко (1997: 225–226) упућује на закључак да се у процесу творбе, денотативном значењу именице, додаје сигнификативно значење њеног творбеног форманта.³ Тада долази до појаве да су, у семантичкој структури овако изграђених именица, доминантне сигнификативне семе као непроменљиве семантичке компоненте творбеног типа, са којима се слажу подређене денотативне семе различитих појмова који са њима улазе у процес транспозиције.

На ову тврдњу ћемо, ипак, ставити две оградe. 1) Споменута превага у значењу коју поседују творбени форманти над творбеним основама, ипак, није у једнакој мери изражена код свих изведених апстрактних именица. Она пре свега зависи од контекста у којем је именица употребљена, а познато је да готово и не постоји код именица које као мотивну реч имају глагол. Апстрактне именице изведене од глагола задржавају највише семантичких и граматичких особина своје творбене основе, што мотивише њихово формално-граматичко одвајање од остатка апстрактних изведених именица (в. т. 1.4. и 1.5.). 2) Са друге стране, одређена група творбених форманата апстрактних лексема не поседује чисто сигнификативне, већ и конотативне, експресивне компоненте значења. Такве су, на пример, именице изведене формантима *-нја*, *-штипа* или *-лук*, код којих преовлађују конотативне семе. Веома тесна повезаност, као и узајамно надопуњавање мотиватора експресије и апстракције у оваквим случајевима маркирано је у описним речницима квалификаторима функционално-стилске вредности (Ристић С. 2002: 95). Тако, на пример, именице изведене суфиксом *-штина*, редовно бивају оквалификоване као *ћрезр(иве)*, *ћеј(орашћивне)*, *аугм(еншћивне)*, *ћогрд(не)* и сл. Други начин за истицање експресивности изведених апстрактних именица садржан је у самој лексикографској дефиницији (на пример, лексема *мајсторија* дефинисана је формулацијама вредносног значења: *лукаво изведен ћосћућак*, *лукаво смишљено и вешћо изведено дело*, и синонимима *лукавсћиво*, *ћрећредења-*

² Да бисмо означили елементе творбе речи, у раду ћемо се служити искључиво појмовима „творбена основа“ и „творбени формант“.

³ Под термином *сигнификаћ* подразумевамо заједничко диференцијално обележје апстрактних именица одређеног творбеног типа, а под термином *деноћаш* њихово индивидуално лексичко значење.

иштво, смицалица, марифетлук (Р. САНУ 1. б.); а лексема **мајсторство**, у истом речнику, неутралнијим формулацијама типа: *савршена вештина, вичност у каквом послу, највиши домаћи постигнути у неком стваралаштву*, и синонимима *рутина* и *савршенство* (Р. САНУ 1.).

1.4. Већ је споменуто да именице изведене из глагола поседују посебну семантичку структуру, која их разликује од остатка изведених апстрактних именица.⁴ Основна одлика овог типа именица јесте исказивање „процеса одређене (глаголске) радње или стања“ (Терзић 1969: 36). Поред других елемената значења, примећујемо да се у овом поименичењу глаголске радње, најчешће, имплицитно подразумева и њен вршилац: *освештање, бомбардовање, скакање* и сл. То ове именице чини погодним за употребу у оним функционалним стиловима који захтевају пре свега економичан и тачно формулисан израз: у пословно-канцеларијском и новинско-публицистичком (Терзић 1969: 85). Такође, то их и разликује од осталих изведених апстрактних именица, што, као што је већ речено, мотивише њихово граматичко и смисаоно одвајање у засебан скуп. Тако, на пример, у Барић 1997, „радње именице“ изведене од глагола описују се одвојено од „апстрактних, мислених“, тако да се стиче утисак како именице ових двеју творбених основа не припадају истом значењском пољу.

Особина глаголских именица да показују „апстрактну безвременску глаголску радњу у самосталној употреби“ (Терзић 1969: 45), омогућава њихово свођење на ограничен број заједничких значења, чему не подлежу остале изведене апстрактне именице. Стога се и у речницима апстрактна значења ових именица не дефинишу, већ се оне упућују на глагол из којег су потекле. Велико је питање, међутим, да ли би њихова семантичка анализа и лексикографска обрада у описним речницима, пре свега у Речнику САНУ, изнедриле тек основне семантичке компоненте глагола који им леже у основи, или пак засебне значењске структуре. До њиховог дефинисања, за сада, долази тек у случајевима конкретизације значења. Имајући у виду све наведено, у начелу се слажемо са О. Ристић (1969: 44–45) када тврди да „апстрактне именице ... означавају разне процесе или резултате глаголских радњи, затим стања, расположења, осећања, особине и слична значења у вези и са глаголима и са придевима ... што значи да именице образоване од глагола и придева имају додирних тачака и да се својим значењима преливају једне у друге“. Иако их, дакле, сврставамо међу апстрактне, ипак ћемо одвојити именице са глаголском основом у засебан одељак, пре свега због наведене способности њиховог свођења на заједничка значења.

1.5. Као што видимо, дефинисање изведених апстрактних именица у описним речницима представља посебан проблем, коме треба посветити нарочиту пажњу. Типском поступку за обраду именица са глаголом у основи можемо придружити препоручени поступак обраде

⁴ Овде се позивамо пре свега на подврсту глаголских именица „са значењем процеса глаголске радње“, типа *ливање, љевање, улегнуће, предузеће* (Терзић 1969: 34), код којих је дата разлика најјаче изражена.

осталих изведених апстрактних именица, који је, барем у теорији, такође типски: у Упутствима за израду великог описног речника САНУ, предлаже се да се њихова значења дају општом дефиницијом и синонимима: „Чл. 260: За апстрактне именице на **-ост**, **-ство**, **-ота**, **-оћа**, **-ина**, и сл. давати најпре општу дефиницију: особина (или стање, или стање и особина, или својство) онога који је ... онога што је ... (ту долази придев који је у основи те апстрактне именице), па евентуално додати 2–3 синонима ради допуне дефиниције“. И овде, тек резултативна, односно конкретизована значења ових именица наводе се засебно: „Апстрактне именице могу имати и резултативно значење, па је за такво значење потребно увести засебну тачку и дефиницију“. Колико год да свођење апстрактних значења именица на један образац повољно утиче на економично лексикографско маркирање читаве те групе, примећујемо како, на срећу, дефиниције апстрактних именица у нашим описним речницима махом излазе из оквира оваквог начина описивања: поред већ поменутих квалификатора који истичу њихову експресивност, уочили смо да се дефиниција именица неких творбених типова (уп. нпр. **-ота** : **-штина**) увек допуњава синонимима тачно одређених творбених типова, или упућује на њих (**-ота** са **-ост**; а **-штина** са **-лук**)⁵; као и чињеницу да се, генерално, апстрактне именице врло ретко строго дефинишу тако како је прописано: мотивисана великом количином прикупљене грађе, њихова лексикографска дефиниција врло често излази из заданих оквира. Све ово чини наше описне речнике значајним полазиштем при идентификацији значења разних творбених типова изведених апстрактних именица.

1.6. Апстрактне именице са именицама и придевима у основи поделили смо на три целине, према оним компонентама значења њихових творбених форманата за које сматрамо да играју највећу улогу у одређењу значења именице у целини (што, разуме се, не искључује постојање прелазних категорија). У прву целину сврстали смо *именице неутралне коноџације*, са творбеним формантима **-ост**, **-ина**, **-ство**, **-оћа**, **-ота**, **-ба**, **-ило** и **-је**; у другу, *именице експресивне коноџације* (у највећем броју случајева негативне експресије): **-штина**, **-лук**, **-ија**, **-отиња**, **-еж**; док се у трећој налазе именице са творбеним формантима који су задужени за грађење *интернационализама*: **-изам** и **-ија**. Апстрактне именице које у основи имају глаголе одвојене су у засебну целину.

Именице неутралне коноџације

2.1. Именице изведене формантом **-ост**, које су у Речнику САНУ и Речнику МС представљене са више од 7500 обрађених лексема, представљају водећи творбени модел *nomina abstracta attributivitatis* у савременом књижевном језику. Велика бројност ових именица, међутим, појава је новије природе, будући да Вуков *Рјечник* из 1818. годи-

⁵ Поменута појава сведочи о синонимији творбених форманата апстрактних лексема, о којој су већ писали Ристић О. 1969 и Бошковић 1978.

не броји тек 36 лексема на -ост, које се у *Рјечнику* по бројности чак налазе иза именица на -ина и -ство (Тјапко 1997: 264).

Именице изведене уз помоћ форманта -ост махом означавају:

а. Истицање особина, стања и појава, затим моралних особина и душевних својстава (позитивних или негативних), способности, ставова и сл., који су садржани у мотивној речи: *јестивост*, *нагост*, *благост*, *безобразност*, *верност*, *гивкост*, *лакомост*, *људскост*, *несталност*, *отийорност*, *подлост*, *йравикост*, *рајџоборност*, *сйидљивост*, *жгољавост*, *млитјавост*, *човекољубивост*, *љигавост*, *йоквареност*;

б. осећања, емоционална и ментална стања или расположења која прате одређене животне ситуације: *блаженост*, *жалост* (Р. САНУ 1. а.), *радост*, *веселост*, *немилост*, *слабост*, *узбуђеност*, *шашавост* и сл.;

в. објективно неизмерљив, индивидуално перципиран период времена који се проводи у једном одређеном стању: *младост*, *сйа-роси*, *жалост* (Р. САНУ 1. б.), *йрошлост*, *садашњост*, *вечност*.

г. Значење именица овог творбеног типа с временом почиње да се проширује и на свет конкретних појмова (Клајн 2003²: 179; Драгићевих 2001: 26). Код појединих лексема на -ост, запажа се развој конкретног именичког значења, примарног или секундарног. Примарно конкретно значење ове именице поседују када упућују на конкретне, физичке појмове (на пример, *свейлост* и *йечност*); док се именице *младост* или *сйарост* (у значењу скупа особа одређене старосне групе) или *благост*, *нежност*, *глујост* (у значењу поступка) конкретизују метонимјским трансформацијама, те је код њих конкретно значење контекстуално условљено, и јавља се напореда са апстрактним.

2.2. Апстрактне именице изграђене уз помоћ форманта -ство у српском језику такође су веома бројне. Гранање значења овог творбеног типа зависи најпре од његових мотивних речи које, према Чернејко (1997: 32) имају опште значење скупности, потенцијално неограниченог мноштва — па га, према том критеријуму, можемо разврстати на следеће именичке групе:

а. са значењем особина, стања, схватања и поступака у вези са карактерно-емоционалним склопом људске личности. Услед свега овога, оне се најчешће употребљавају субјективно: *дивљаштво*, *мајсйорство*, *дамство*, *мекуштво*, *достйојанство*, *јунаштво*, *неверство*, *йри-йтворство*, *неваљалство*, *мужанство*, *ћифтинство*;

б. са значењем привремених или трајних стања у којима се неко објективно налази: *ройство*, *заробљеништво*, *чанство*, *детинство*, *богајство*, *йодсйанарство*, *сусйанарство*;

в. са значењем (професионалних) делатности, вештина, занимања, често и привредних грана, дефинисаних мотивном речју: *новинарство*, *айошкарство*, *банкарство*, *кулинарство*, *воћарство*, *рајарство*, *рибарство*, *виноградарство*, *ранарство*, *лимарство*, *ћилимарство*, *йодрумарство*, *шумарство*;

г. са уопштеним значењем активности: *сйваралаштво*, *йрегалаштво*, *йосредништво*;

д. са значењем звања, чинова, титула, функција и других служби: *власџелинсџиво, десџојсџиво, калуђерсџиво, џајсџиво, џоглаварсџиво, сџарешинсџиво*;

ђ. са значењем узајамних односа и веза између људи, уз истовремено значење стања проистеклог из тог односа: *џобрајџмсџиво, брајсџиво, џријатџелсџиво, сродсџиво*;

е. са значењем колектива, те подзначењем национално организованог колектива: *свеџџенсџиво, грађансџиво, сељашџиво, радниџиво, чиновниџиво; сриџиво, хрвајсџиво, јеврејсџиво*;

ж. са значењем филозофских праваца, идејних погледа, општеполитичких опредељења, верских покрета или струја: *богомилсџиво, џро-свеџџиџелсџиво, хегелџансџиво, левичарсџиво, секџашџиво, џагансџиво, катџоличансџиво, мухамедансџиво, муслимансџиво, иконоборсџиво, кџџоборсџиво*.

з. Именице са значењем установа, које су метонимијски конкретизоване, такође представљају бројни скуп у оквиру овог творбеног типа (Клајн 2003²: 187): *начелсџиво, минисџарсџиво, џредседниџиво, засџујџниџиво*.

2.3. а. Формант **-ина** служи за извођење оних апстрактних именица које су углавном мотивисане значењем описних придева. Такви су примери *бисџрина, близина, џојлина, веђина, жусџрина, врлина, веџина, милина, силина, дебљина, ведрина, горчина, љуџина, брзина, бисџрина, јачина, сџарина, давнина* и други. Стога, оне најчешће бележе значење особине, својства или стања означеног придевом (ређе прилогом) који им лежи у основи. Међутим, овај формант није нарочито продуктиван у творби апстрактних именица, а, сразмерно томе, ни у творби именица са значењем људских особина, које су у овом творбеном типу изражене само у мањој мери (Драгићевић 2001: 147).

б. Већ је примећено (Драгићевић 2001: 147) да многе од именица на **-ина** развијају и конкретна значења, у циљу изражавања предмета или појава које садрже особину исказану мотивном речју. Један од најмаркантнијих случајева јесте онај са просторно мотивисаним значењем именица: у примерима *кривина, џусџојољина, сџрмина, чисџина*, којима се означава физичко пространство, значење је сасвим конкретизовано; код именице *дивљина* оно се јавља напоредо са апстрактним, што је случај и са именицама *висина, дебљина, ширина, дубина*, којима се означавају димензије предмета, али и конкретна растојања у физичком свету.

в. У случајевима када се јавља конкуренција овог са другим творбеним формантима апстрактних именица (**-ост**, **-ођа**, **-ота**), долази до семантичке диференцијације творбених типова, те именице на **-ина** развијају конкретна значења, а именице изведене другим формантима — апстрактна: „*сировина* је сиров, непрерађен материјал, а *сировост* особина, *јаловина* је јалова земља, а *јаловост* — особина“ (Драгићевић 2001: 147). Изузетак од овог правила представља усамљени однос *џојлина* : *џојлођа*.

2.4. а. Истраживање спроведено на корпусу лексема у Речнику САНУ и Речнику МС показало је да су творбени форманти за грађење апстрактних именица **-оћа** и **-ота** ту заступљени у готово подједнакој мери. Међутим, именице на **-ота** дефинишу се у највећем степену њиховим синонимима који имају творбене форманте **-ост**, **-ина** и **-оћа** (**јаснота**: в. *јасносћ*; **глувота**: в. *глувоћа*; **пустота**: *пустаош*, *ипразнина*; **висота**: 1. в. *висина*; 2. *дубокомисленосћ*, *ајстипрактносћ*; **теснота**: *тесноћа*; **самота**: *самоћа*; **топлота**: = *топлина*; **врелота**: *врелина*), уз појаву проширивања речничке дефиниције тек код најфреквентнијих лексема (*лејош*, *чистош*, *нагош*, *благош*), и то на значења осећања, утиска, доживљаја, моралног стања — где се, готово редовно, јавља и њихова метонимијска конкретизација. Са друге стране, код именица са творбеним формантом **-оћа** чешће се јавља развијена дефиниција, организована око семантичке компоненте стања или особине (*лакоћа*, *мекоћа*, *шанкоћа*, *крајкоћа*, *рејкоћа*, *илијкоћа*, *шрудноћа*, *самоћа*, *шврдоћа*, *лакоћа*, *чистоћа*, *мирноћа*, *слејоћа*, *илахоћа*, *чврстоћа*), готово без синонимијског упућивања на именице са формантом **-ота**.

б. О пореклу ова два форманта и њиховом међусобном односу пише Бошковић (1978: 150–151), где утврђује семантичку истоврсност именица изведених помоћу њих. Тврдња да се формант **-оћа** јавља у далеко већем броју случајева од форманта **-ота** (Клајн 2003²: 183), са могућим образложењем да се ради о форманту млађег порекла (Бошковић 1978: 153), ипак не може бити подржана простим упућивањем на број ових именица, који је, како смо утврдили, у речницима готово истоветан — већ пре на њихову семантичку структуру и статус у описним речницима. Именице на **-ота** не обрађују се према упутствима за дефинисање апстрактних именица, нити им се дефиниција проширује, већ се њихово значење синонимима усмерава ка именицама других творбених типова. Стога је тешко утврдити нијансе у значењу овог творбеног типа. Именице на **-оћа**, са друге стране, имају стабилнију семантичку структуру и, према томе, и ширу лексикографску дефиницију, односно сразмерно мањи број синонимских дефиниција у речничкој грађи — што знатно олакшава њихово одређење према посебним значењима.

2.5. Уз помоћ форманта **-је** граде се именице које имају апстрактна значења у следећим случајевима:

а. Када је њихова мотивна реч придев, те оне тада обично означавају људске особине, стања или осећања (*здравље*, *веселе*, *пошћење*, *госпољубље*, *родољубље*; *обиље*, *сујеверје*, *лицемерје*, *безумље*).

б. Горњим значењима именица с придевом у основи можемо придружити још и она која у себи садрже значењске компоненте времена (*стиолеће*, *појутарје*, *повечерје*); поступка или поступања (*безделје*, *насиље*); те стања или околности у друштву (*безакоње*).

в. Црквенословенски формант **-ије**, као еквивалент форманта **-је**, у епохи црквенословенског језика служио је за творбу апстрактних именица махом везаних за црквену сферу живота: *жиишје*, *бденије*,

знаменије, обретиеније, њреображсеније, безлобије, владичесѣвољубије, другољубије, само су неке од њих.

2.6. Уз помоћ творбених форманата *-да* (*њравда, кривда, нењравда, исњравда*) и *-оба* (*злоба, ѡггоба, ругоба, ѡескоба, сѣрахоба, ѡггоба, сеоба, деоба*) придодатих придевским основама, граде се апстрактне именице са значењем придева који им лежи у основи. Ове именице, у својој речничкој дефиницији, најчешће садрже напоредо изложена апстрактна и конкретна значења. Код именица датих творбених типова, једно од значења (апстрактно или конкретно) јавља се као семантичко полазиште, за којим следи оно друго; уп. нпр. **неправда**: 1. *нењраведно, нењравично, нехумано или незаконито дело, чин*; 2. *сѣтање без ѡравде, одсуство, неѡстојање ѡравде, ѡраведности, ѡравичности*; или **ругоба**: а. *ружноћа*; б. *ружна особа, наказа*.⁶

2.7. а. Формантом *-ило*, придодатом на основу описних придева, граде се апстрактне именице са значењем придева у основи, попут: *дрхѣавило, бљешѣавило, шашавило, мрѣвило, грознило, беснило, бунило, бенавило, блисѣавило*.

б. У посебну групу издвајамо именице са значењем боја, код којих преовлађују конкретна значења (*црвенило, ѡлавѣѣнило, модрило, шаренило, сивило, зеленило, белило*).

У речницима, ове се именице најчешће дефинишу својим синонимним еквивалентима на *-ост*, уз појаву конкретног значења као секундарног (уп. **блиставило**: 1. *в. блисѣавост*; 2. *оно што се блисѣа (злашћо, драго камење и сл.)*).

Именице експресивне конотације

3. Како је већ споменуто, именице експресивне конотације имају двојаку семантичку функцију: поред пружања обавештења о нечијем поступку или поступцима, чину, начину размишљања и деловања, моралним ставовима и сл. садржаним у њиховом денотативном значењу, оне истовремено служе и за истицање говорниковог негативног става према исказаном денотату.⁷ Значај говорниковог става најчешће доминира над значајем обавештења које је исказано именицом. Стога је значење самих изведених именица експресивне конотације двојако условљено: поред избора творбеног форманта, оно је у великој мери одређено и избором мотивне речи која им стоји у основи. То значи да говорници заузимају негативан став само према појмовима одређене

⁶ У свим оним случајевима када творбени модел именица бележи и апстрактна и конкретна значења, за утврђивање степена његове апстракције у контексту најчешће се користи *криѣеријум бројивости*. Полази се од тога да именице употребљене у конкретним контекстима могу имати граматичку множину, док оне употребљене у апстрактним не могу, што потврђују и примери из речника (уп. нпр. „Село се побуни с нењравда, које је чинио Јуре при вијећању“ (Р. САНУ конкр.) : „На овоме свијету ... краљује насиље и нењравда“ (Р. САНУ апстр.).

⁷ Ретки изузеци од овог правила везани су за говорников став, а не за степен експресивности саме именице: у неким случајевима, он је позитиван (в. т. 3.4. а).

врсте, при чему критеријуми за избор тих појмова представљају основ за семантичко одређење датих именица, и најчешће су психолошке и(ли) социјалне природе; али и да овакав однос творбене основе и форманта условљава избор одређених појмова (попут назива етничких групација), који на други начин не би могли да уђу у скуп апстрактних именица у целини.

Метонимијска конкретизација именица експресивне конотације креће се од значења особина и ставова према значењу учињеног поступка. Стога не чуди то да, у датом процесу, именице не само да задржавају елементе своје експресивности већ ту експресивност у великој мери и интензификују.

3. 1. Формантом **-штина**, односно његовим сложеним варијантама **-овштина/-евштина** и **-уштина**, у српском језику настају апстрактне именице пејоративне конотације, обележене квалификаторима *презр(иво)*, *йеј(орайивно)*, *аугм(енйайивно)*, *йогрд(но)* и сл. Квалификатори ове врсте углавном су присутни у речничким дефиницијама именица датог творбеног типа.

Именице изведене формантом **-штина** најчешће се групишу око следећих мотивних речи:

а. личних именица (имена, презимена, назива појединих организација): *донкиховиштина*, *достојевшиштина*, *хамлејтовиштина*, *йиранделовиштина*, *глембајевшиштина*, *мухамедовиштина*, *карамазовиштина*, *гести-йовиштина*, *информбировиштина* — када означавају скуп особина, ставова, поступака сличан датим особама или организацијама у њиховој основи;

б. заједничких именица: *будалашиштина*, *луйешиштина*, *сиромашти-на*, *малограђаништина*, *буржујиштина*, *йойовиштина*, *йарйизаништина* — које, поред значења особина или ставова, метонимијском трансформацијом, најчешће могу добити значење конкретног поступка или чина;

в. етничких именица: *немиштина*, *лајиништина*, *аустријаништина*, *ијталијаништина*, *американиштина*, *францушиштина* — у значењу негативно реципиране културе и начина живота појединих народа;⁸

г. описних придева негативног значења: *безобраштина*, *нейодой-иштина*, *лукавиштина*, *рђавиштина* — где формант **-штина** обележава интензификацију негативног значења мотивне речи.

3.2. Један број апстрактних именица изведених уз помоћ форманта **-лук**, према Радић (2001: 66), у стању је да „појачано исказује семантичку компоненту радње, тј. дејства“: *зеленашлук*, *кицошлук*, *лойовлук*, *йроданлук* и сл. Према нашем мишљењу, готово све апстрактне именице на **-лук** данас поседују конотативну компоненту која упућује на пејоративно поимање семантичког садржаја који лежи

⁸ Именице на **-штина** са етницима у основи дефинисане су у описним речницима на два начина: 1) уз помоћ квалификатора *йеј(орайивно)*, *често йеј(орайивно)* или *обично йеј(орайивно)*: *немиштина*, *италијанштина*, *аустријаништина*, *латинштина* и сл., и 2) без помоћи квалификатора: *енглештина*, *француштина*. Према нашем мишљењу, компонента пејоративности ипак је пренета и на другу групу ових именица.

у њиховој основи, у шта се можемо уверити обратимо ли пажњу на избор лексема које улазе у основу овог творбеног типа. Именице на -лук се граде:

а. од заједничких именица експресивне конотације: *зврдолук*, *нићковлук*, *лојовлук*, *лажовлук*, *баксузлук*, *хајдуклук*, *курварлук*, *иасја-лук*, *глујалук*, *дангублук*, *грабежлук*, *дријачлук*. Тада оне имају значење поступака својствених скуповима особа које се могу обухватити њиховим мотивним речима. Примеса пејоративности проширује се, при том, и на оне именице, данас застареле, које су у основи имале вршиоце радње, односно носиоце одређених занимања (*ишљарлук*, *ка-сайдлук*, *шегрљлук*, *чобанлук*);

б. од властитих именица, при чему описни речници бележе само *франковлук*, са значењем поступака сличних поступцима припадника Франкове фашистичке организације;

в. са описним придевима или именицама у основи настају: *не-сџашлук*, *беснилук*, *дивљаклук*, *йроданлук*, *шерейлук*;

г. од глагола се граде *крканлук* и *мазлук*, а од прилога *џабалук*.

3.3. Релативно ограничен број апстрактних именица са значењем поступка, стања, расположења или понашања, експресивно маркираних, изведен је од именичких, придевских и глаголских основа уз помоћ творбеног форманта -ија: *ђаволија*, *мајсџорија*, *охолија*, *йогибија*, *хаварија*, *бежанија* и сл.

3.4. а. Уз помоћ форманта -отиња, од основа именица и придева, изводе се апстрактне именице са значењем негативних стања: **зеботиња** (*сџирадање од сџудени*, *хладноће* — Р. САНУ), **голотиња** (*йой-йуна неодевеност њела или његових делова*, *нагост* — Р. САНУ 1. а.), **босотиња** (*сџање онога који је бос, који иде бос; сџање необувених ногу* — Р. САНУ 1. а.), **сувотиња** (*сџање кад се од невоље мора јесџи само йосна храна* — Р. МС 1), **чамоџиња**, **сиротиња**, **глујоџиња**, **ло-шоџиња** и сл. Позитивно значење, такође експресивно маркирано, има само мали број именица на -отиња, попут: *лейоџиња*, *красоџиња*, *ја-коџиња* и *благоџиња*.

б. Веома је уочљива склоност овог творбеног типа према метонимјским трансформацијама, тако да се конкретно значење именица на -отиња у описним речницима савременог језика јавља напоредо са апстрактним. Тако, на пример, именица **сувотиња** у Р. МС се под 2. дефинише као *гладан човек*, *гладница*; а именица **босотиња** у Р. САНУ под 2. као *бос*, *сиромашан свей*, *сиротиња*, уз истовремено задржавање елемената своје експресивности.

3.5. а. Апстрактне именице пејоративне конотације настају у српском језику и уз помоћ творбеног форманта -еж. Како се углавном граде од глагола несвршеног вида (при чему је понекад тешко разлучити налази ли им се у основи глагол или придев), оне служе за означавање мање или више негативног става говорника према некој радњи која се врши, одвија пред његовим очима: (*корисџо*)*грабеж*, *гадеж*,

*срамеж, дремеж, гњавезж, глибежж, смрдежж, лавезж, бридежж, мр-
твежж, врвежж, мајежж.*

6. Именице које као мотивну реч имају придев, показују велику склоност ка конкретизацији метонимијским путем: *гњилежж, ситинежж, слабежж, младежж, лудежж.*

Именице са интернационализмима у основи

4. Апстрактне именице које су настале процесом творбе из придева интернационалног порекла, групишу се око неколико специфичних творбених форманата, од којих су најфреквентнији **-изам** и **-ија**.

4.1. Именице изграђене уз помоћ форманта **-изам** веома су бројне, и значењски се могу поделити на следећих неколико целина:

а. именице које означавају специфичну особину, појаву или стање постојања: *алтируизам, егоизам, цинизам* (особине); *снобизам, каријеризам, магнетизам* (појаве из живог или неживог света); *хероизам* (стање херојства);

б. именице са значењем политичког, верског или друштвеног уверења заснованих на општим принципима; или на филозофским и религиозним идејама и уверењима појединаца: *ајсолутизам, империјализам, кайиџализам, колонијализам, комунизам, мајтеријализам, идеализам, социјализам, јеховизам, будизам, њројшестанџизам*;

в. именице са значењем хроничних болести изазваних превеликим дозама неке супстанце: *алкохолизам*;

г. именице које означавају појам лошег опхођења према одређеним социјалним групацијама: *расизам, сексизам*;

д. именице са значењем научног или стручног термина: *србизам, џурџизам, дијалекџизам, силогизам, аџавизам, магнетџизам, галванизам* и сл.

4.2. Формант **-ија** такође је веома продуктиван у творби апстрактних именица различитих значења, које у основи имају интернационализме (*демагоџија, експресџија, конфуџија, џиранџија, џровџија, ревџија, имџлоџија, експџлоџија* и сл.). Формант **-(а)џија**, као његова подваријанта, служи за творбу апстрактних именица попут: *дериваџија, џрадиџија, градаџија, инкубаџија, џоџиализаџија, елеваџија, кристџиализаџија, денунџијаџија, иницијаџија, рекреаџија, национализаџија* и сл. Многе од ових именица накондно развијају конкретна именичка значења: *доџијаџија, рејрезентијаџија, формаџија, локаџија* и сл. Будући да се именице овог творбеног типа граде и од придевских и од глаголских основа, можемо их сврстати у обе помепуте класе.

Познато је, такође, да се одређене апстрактне именице (*глобализаџија, демагоџија, џиранџија, цинизам, егоизам, каријеризам* и сл.) радо користе као средства експресивизације говорног исказа (Ристић С. 2004: 209).

Глаголске именице

5. Као што је већ утврђено (Терзић 1969, Ристић О. 1969), глаголске именице у српском језику представљају посебну лексичко-граматичку врсту, са општим значењем номинализације глаголске радње, односно апстрактне представе процеса те радње и њеног вршиоца. „Поставља се питање: какву представу у нашој свести оставља права глаголска именица као појам. Пре свега она оставља представу апстрактног протицања радње именички уобличене. Ту апстрактност даје глаголска основа“ (Терзић 1969: 37). Стога је семантика апстрактних именица овог творбеног типа у нашим речницима ограничена на упућивање на њихову творбену основу, тј. на основу глагола из којег су потекле. У српском језику, оне се граде уз помоћ форманата *-ње* (*-ење*), *-ће*, *-ај* (палаталне варијанте: *-љај* и *-јај*), *-ба*, *-идба*, *-(а)к*, *-ка*, *-ица*, *-ња*, *-ет*, *-(и)ло*, *-ација* и других.

Потенцијал конкретизације глаголских именица, у ком процесу се њихова речничка дефиниција такође мења, није незнатан. О томе говори Терзић (1969: 41–42): „(Глаголске) именице ... често могу значити имена предмета, имена објеката радње (имање, решење, здање, предузеће ...). Код извесног броја речи овог творбеног типа, апстрактни вршилац рање постепено се губи, и процес радње прелази у чин, или резултат, или предмет радње. То опредмећивање је очигледно у контексту, а осим тога везано је са категоријом глаголског рода и вида“. Из овога следи да се све глаголске именице, према свом семантичком садржају, могу поделити на две велике групе: 1) глаголске именице апстрактно-процесуалног значења и 2) именице које значе не само процес глаголске радње већ чешће њен резултат, чин, предмет радње (Терзић 1969: 84). Тако, на пример, именице са формантом *-ње* (*-ење*), које представљају једну од најпродуктивнијих творбених категорија у српском језику, у свом примарном значењу често бивају везане за радње у вези са свешћу, мишљењем или резултатима мисаоних процеса: *мишљење*, *мњење*, *јамћење*, *сневање*, *освешћење*, *сећање*, *уображење*; или за стања са мање или више наглашеном темпоралном компонентом: *боловање*, *живљење*, *безакоње*, *изобиље*. Конкретизација ових именица наступа постепено, преко оних глаголских радњи које, као секундарно, развијају предметно значење (*једење*), па све до конкретног значења као примарног: *наређење*, *саопштиње*, *издање*, *решење*, *уверење*; при чему варијанте ових именица са несвршеним глаголима у основи задржавају апстрактна значења: *наређивање*, *саопштавање*, *издавање*, *решавање*, *уверавање*. Тако је и са многим другим глаголским именицама: код именица на *-ај*, на пример, конкретизација се креће у правцу темпоралне компоненте поимане као једнократне, краткотрајне или тренутне радње: *ојкуцај*, *завеслај*, *обрџај*, *издисај*, *шрејшај*, *шрзај*; док се код именица на *-ба* конкретизација креће у правцу резултата глаголске радње: *жалба*, *молба*, *шужба*, *наредба*, *уредба*, итд.

* * *

Творбена категорија изведених апстрактних именица у српском језику данас обједињује највећи број апстрактних лексема у целини, са растућим потенцијалом употребе специфичних творбених типова. Она, истовремено, садржи и највећи број апстрактних именица које се *формално* могу идентификовати као апстрактне. Стога не чуди велики број радова, махом дијахронијски усмерених, који су код нас написани на ту тему.

Наш рад је био оријентисан према синхроној семантичкој идентификацији и опису значења изведених апстрактних именица у српском језику. У ту сврху, користили смо материјал из великих описних речника САНУ и МС. Именице смо поделили на четири велике целине, према оним елементима њиховог значења које смо сматрали најмаркантнијим. Проучавајући значења различитих творбених типова изведених апстрактних именица, закључили смо да се процеси њихове синонимије, полисемије и експресивизације одвијају махом преко творбених форманата, око којих се групишу и саме творбене основе; као и то да су изведене апстрактне именице свих типова често подложне метонимијским конкретизацијама — при чему семе задужене за њихову апстракцију и експресивизацију нису показале тешњу узрочно-последичну повезаност.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 1986: Стјепан Бабић, *Творба ријечи у хрватском књижевном језику (нацрт за граматику)*, Загреб: Југославенска академија знаности и умјетности — Глобус.
- Барић 1997: Еугенија Барић и др., *Хрватска грамика, друго, йромиењено издање*, Загреб: Школска књига.
- Бошковић 1978: Радосав Бошковић, „Развитак суфикса у јужнословенској језичкој једници“, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, 49–175.
- Драгићевић 2001: Рајна Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику (творбена и семантичка анализа)*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 14, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Клајн 2003²: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику (други део — суфиксација и конверзија)*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства — Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.
- Конески 2003: Кирил Конески, *Зборообразувањето во савременој македонски јазик (второ йойравено издание)*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- ОРСЈ: Мирослав Николић, *Обрајни речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за српски језик САНУ, 2000.
- Премк 1997: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 18, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Р. МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика 1–6*, Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- Р. САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и умјетности, том 1–6*, Београд, 1959–2001.
- Радић 2001: Првослав Радић, *Турски суфикси у српском језику (са освртом на сјање у македонском и бугарском)*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 17, Београд: Институт за српски језик САНУ.

- Ристић О. 1969: Олга Ристић, „Лексичко-семантичке одлике творбе именица у неких српских и хрватских романтичарских песника“, *Јужнословенски филолог XXVIII/1-2*, Београд, 219–320.
- Ристић С. 2002: Стана Ристић, „Експресивна лексика у дескриптивном речнику“, *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе (зборник)*, Београд: Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.
- Ристић С. 2004: Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти)*, Монографије, књ. 1, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Скок 1971: Петар Скок, *Етимолошки рјечник хрватског или српског језика I–IV*, Загреб: ЈАЗУ.
- Тафра 2005: Бранка Тафра, *Од ријечи до рјечника*, Загреб: Школска књига.
- Терзић 1969: Александар Терзић, „Структурно-семантичке одлике глаголских именица творбеног типа *-ние, -ение, -тие* у руском и *-ње, -ење, -ће* у српскохрватском језику“, *Анали Филолошког факултета 9*, Београд: Филолошки факултет у Београду, 29–93.
- Тјапко 1997: Галина Георгијевна Тјапко, „Обрада семантике придевских изведеница са формантима *-оша* и *-оћа* у 'Српском рјечнику' (1818) В. С. Карачића и особине њиховог функционисања у почетној фази српског књижевног језика“, *Научни саставак слависта у Вукове дане 26/2*, Београд, 263–269.
- Тјапко 2005: Галина Георгијевна Тјапко, *Развитие отвлеченной лексики у у сербском литературном языке*, Москва: МГИМО–Университет.
- Упутства за израду Речника САНУ, интерни спис Института за српски језик САНУ, Београд.
- Чернејко 1997: Л. О. Чернејко, *Лингво–филозофски анализ абстрактног имени*, Москва.

S u m m a r y

Nenad Ivanović

THE MEANING OF DERIVED ABSTRACT NOUNS IN THE SERBIAN LANGUAGE

(based on the SANU and Matica Srpska Dictionaries)

In the process of the formation of derived abstract nouns in Serbian the semantic content of the stem blends with the semantic content of the word-forming suffix in order to produce a semantically independent unit of meaning. Analysis of the word-forming process concerning various types of derived abstract nouns has shown that significative meaning, contained in the word-forming suffixes, play a greater role in the constitution of the lexical meaning than denotative, which belong to the stem.

According to the relation between the stem and the word-forming suffix, that is, the relation between the denotative and significative sememes, derived abstract nouns fall into four categories: 1) Nouns with neutral connotation; 2) Nouns with expressive connotation; 3) Nouns having international words as stems and 4) Gerunds. Within each category we gave an account of the polysemous structure of different word-forming suffixes.